

२१ व्या शतकातील भारतातील सामाजिक क्षेत्रावरील खर्च

डॉ.पि.नीळकंटराव

सहयोगी प्राध्यापक, प्रतिभा निकेतन महाविद्यालय, नांदेड.

अलीकडच्या काळात जगातील धोरणकर्ते आणि इतर भागधारक यावर भर देत आहेत की सामाजिक समता प्राप्त करण्यासाठी प्राधान्य क्षेत्र म्हणून सामाजिक क्षेत्रातील गुंतवणूक, पर्यावरणीय स्थिरता आणि सामायिक समृद्धी विशेषतः शाश्वत विकास या वर प्रत्येक राष्ट्राचे शासन प्रयत्न करीत आहे. भारता मध्य केंद्र आणि राज्य पातळीवरील सरकारे, सामाजिक क्षेत्राचा विकास हा आर्थिक घटक म्हणून ओळखून सामाजिक क्षेत्रातील गुंतवणुकीवर भर दिला उत्पादकता, गरिबी आणि असमानता कमी करणे आणि सामाजिक स्थिरता आणणे या बाबी कडे विशेष लक्ष देण्यात येत आहे तसेच शिक्षणासारख्या उपक्षेत्रांचा समावेश असलेले सामाजिक क्षेत्र, आरोग्य आणि वैद्यकीय सेवा, कुटुंब कल्याण, गृहनिर्माण, शहरी विकास, स्वच्छता, पाणी पुरवठा, कामगार व रोजगार, मागास जातींचे कल्याण व इतर राष्ट्रांच्या आर्थिक विकासासाठी अत्यंत आवश्यक मानले जाते.

भारतीय सामाजिक क्षेत्र देशाच्या वाढीमध्ये आणि विकासात महत्त्वाची भूमिका बजावते. त्यात आरोग्य, शिक्षण, दारिद्र्य निर्मूलन, स्वच्छता, घरांची स्थिती इत्यादी अनेक महत्त्वाचे घटक आहेत जे एकूण मानवी विकासात महत्त्वाची भूमिका बजावतात. या घटकांवरील खर्च हे भारतातील सामाजिक क्षेत्राप्रती सरकारच्या वचनबद्धतेचे महत्त्वपूर्ण सूचक आहे.

उर्वरित जगाप्रमाणे, भारताचे सामाजिक क्षेत्र धर्मादाय आणि विश्वासाने चाललेल्या प्रयत्नातून अधिक धोरणात्मक बनले आहे, सामाजिक समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी आणि दूरगामी प्रभाव निर्माण करण्यासाठी सरकार आणि खाजगी क्षेत्राशी सहकार्य करत आहे.

भारतीय शासन व नियोजकांनी हाती घेतलेले विकास उपक्रम प्रतिबिंबित करतात, की केंद्राकडून सामाजिक सेवांच्या तरतुदींना दिलेले वाढते महत्त्व आणि 1951 मध्ये योजना युग सुरू झाल्यापासून सामाजिक क्षेत्रातील खर्च ते एकूण योजना खर्चात सातत्याने वाढ होत आहे राज्य सरकारांनी ही त्यांच्या आर्थिक वाढी बरोबर सामाजिक क्षेत्रातील खर्च ही वाढविला आहे .

भारत आणि आशियातील सामाजिक क्षेत्रातील खर्च चीन आणि श्रीलंकेची कामगिरी तुलनेने कमी आहे. चीन आणि श्रीलंकेपेक्षा भारताची दरडोई खर्चाची पातळी कमी आहे तरीपण प्रत्येक वर्षाच्या अर्थसंकल्पात केंद्रे शासनाने आपल्या सामाजिक क्षेत्राच्या खर्चात वाढ केले आहे हे खालील तक्त्यातून निदर्शनास येते.

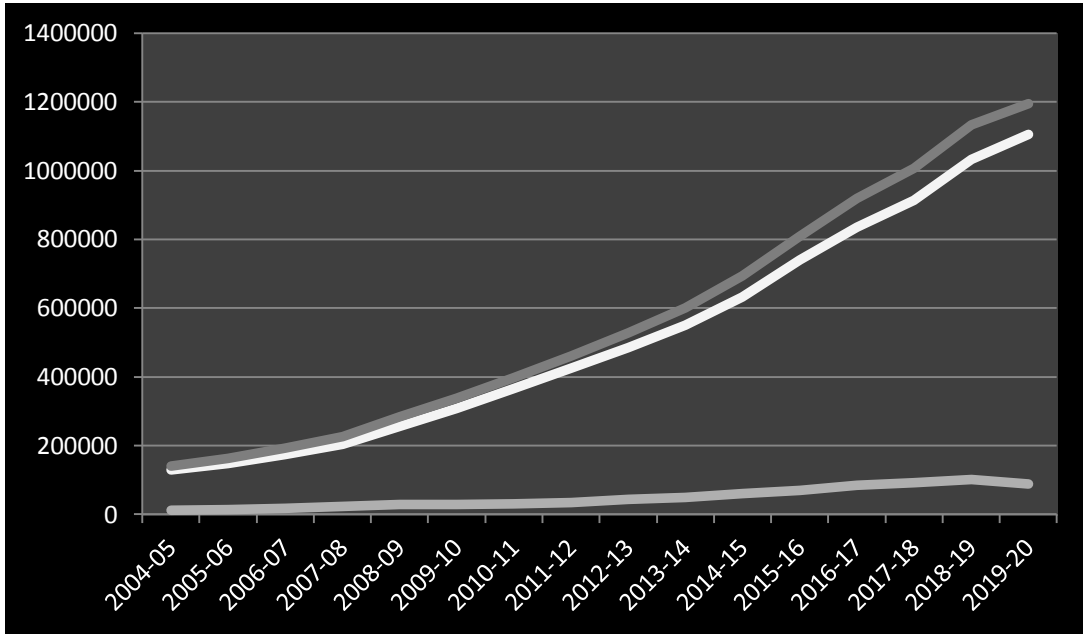
तक्ता क्र.१

(रुपय कोटी मध्य)

वर्ष	महसूल खर्च	भांडवली खर्च	एकूण खर्च
2004-05	129035.1	11685.4	140720.5
2005-06	148551.5	14137.1	162,688.60
2006-07	174555.3	17393.2	191948.5
2007-08	203765.7	22989.9	226755.6
2008-09	255268.5	29168	284,436.50
2009-10	308550	29374	337924
2010-11	365711.2	31401.2	397112.4
2011-12	425643.6	34336.6	459,980.20
2012-13	485363.2	43291.4	528654.6
2013-14	550120.8	50110.3	600231.1
2014-15	633141	60070	693,211.00
2015-16	740108.3	69555.3	809663.6
2016-17	835442.9	83782.4	919225.3
2017-18	913348.7	92819	1,006,167.70
2018-19	1032141.7	101097.9	1133239.6
2019-20	1105285.2	88927.5	1194212.7

स्त्रोत: State Finances : A Study of Budgets of 2021-22

आलेख क्र.१

वरील तक्ता व आलेखा वरुण असे लक्षात येते की २००४-०५ पासून ते २०१९-२० या कालखंडातील

- महसूल खर्चात २००४-०५ ते २०१९-२० पर्यंत निरपेक्ष स्वरूपात (कोटी रुपय 129035.1/-) ते (कोटी रुपय 1105285.2/-) सातत्याने वाढलेली दिसून येते.

२. भांडवली खर्चात २००४-०५ ते २०१९-२० पर्यंत निरपेक्ष स्वरूपात (कोटी रुपये 11685.4/-) ते (कोटी रुपये 88927.5/-) सातत्याने वाढलेली दिसून येते.
३. एकूण खर्चात २००४-०५ ते २०१९-२० पर्यंत निरपेक्ष स्वरूपात (कोटी रुपये 140720.5/-) ते (कोटी रुपये 1194212.7/-) सातत्याने वाढलेली दिसून येते.

संदर्भसूची:-

१. State Finances : A Study of Budgets of 2021-22

२. रिजर्व बँकेचा वार्षिक आढल २०२०-२१
३. केंद्र शासनाचे आर्थसंकल्प २०२१-२२